

Conditions of implementation of a dispute settlement with the participation of a judge in civil matters in Ukraine

Умови запровадження врегулювання спору за участю судді як способу вирішення цивільно-правових спорів в Україні

Valeriia Prushchak

Key words:

alternative dispute resolution, mediation, dispute settlement with the participation of a judge, judge-mediator, conditions.

Ключові слова:

альтернативне вирішення спорів, посередництво, врегулювання спору за участю судді, суддя-посередник, умови.

Постановка проблеми. Права, свободи та інтереси людини, її честь і гідність, недоторканість і безпека – це основні соціальні цінності, які потребують створення ефективного механізму захисту. Одним із таких механізмів є інститут врегулювання спору за участю судді, запроваджений з моменту прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Зважаючи на те, що даний інститут є складним, не досить вивченим, на окрему увагу заслуговують насамперед з'ясування умов реалізації цього альтернативного судочинства способу вирішення цивільно-правових спорів, систематизування даних умов та виокремлення напрямів удосконалення застосування інституту врегулювання спорів за участю судді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі вітчизняні вчені у своїх дослідженнях приділяли увагу інституту врегулювання спору за участю судді як одному з видів альтернативних способів вирішення спорів. Результати наукових пошуків знаходять відображення у працях таких представників цивільного процесуального права, як Н.М. Білик, С.С. Білуга, О.О. Борисова, Н.М. Грень, З.В. Красіловська, М.Я. Поліщук, Ю.В. Розман, Л.Д. Романадзе, О.М. Спектор та інших. Проте важливі конкретні питання, зокрема умови застосування процедури врегулювання спору за участю судді, досі залишаються поза достатньою увагою, що й зумовлює проведення комплексного дослідження даного питання.

Виклад основного матеріалу. Зі змісту статей Цивільного процесуального кодексу України вбачається, що законодавець під процедурою врегулювання спору за участю судді розуміє проведення протягом розумного строку у формі спільних та (або) закритих нарад врегулювання спору за участю судді, за згодою сторін, до початку розгляду справи по суті задля досягнення врегулювання спору. У наукових колах сформувалася думка, що процедура врегулювання спору за участю судді є спеціальною судовою процедурою, яка дозволяє судді, в провадженні якого знаходиться справа, брати участь у врегулюванні спору сторін до початку розгляду справи по суті та за взаємною їхньою згодою і, як наслідок, виносити рішення по справі.

На нашу думку, «врегулювання спору за участю судді» слід визначити як переговорний, структурований та конфіденційний процес, в якому сторони спору намагаються самостійно, на добровільній основі досягти взаємоприйняттого мирного врегулювання спору за підтримки нейтрального неупередженого посередника – судді, що за допомогою власних професійних навичок та знань визначає суть проблеми, допомагає сторонам вступити в прямі перемовини з метою розуміння власних інтересів, оцінки можливого компромісу та винаходження спільного рішення щодо проблеми.

Аналіз міжнародного досвіду оцінює дану процедуру як позитивне явище, яке є наслідком логічного розвитку суспільства, проте впровадження його в національну правову систему стає неможливим без наявності необхідних умов.

Загалом, категорія «умова» має досить широке смислове значення, і в словниковій літературі її тлумачать, як: «необхідну обставину, що робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь»; «обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь»; «правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь»; «правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь»; «сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь»¹.

З огляду на дані визначення слід зробити висновок, що під умовами врегулювання спору за участю судді ми розуміємо сукупність свідомо створених взаємопов'язаних обставин, які забезпечують використання даної процедури у вирішенні цивільно-правових спорів, визначають межі застосування та зумовлюють її результативність. Тільки за наявності цих умов сторони спору можуть спробувати його вирішити без проходження повного традиційного судового процесу.

Слід зазначити, що визначальним під час формування умов застосування процедури врегулювання спору за участю судді є розуміння нерозривної пов'язаності даної процедури з цивільним судочинством, адже сама процедура має безпосередню прив'язку до цивільного судового процесу, а суддя, який стає посередником у здійсненні мирного врегулювання спірної ситуації, керується нормами Цивільного процесуального кодексу України.

На основі здійсненого теоретичного аналізу сутності та особливостей врегулювання спору за участю судді в системі альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів вважаємо за доцільне комплекс обставин, що забезпечують життєздатність даної процедури, та за допомогою яких можна окреслити умови її застосування, поділити на групи.

В юридичній літературі одним із тих, хто здійснив поділ таких умов, є А.Н. Кузбагаров, який виділив умови, що залежать від держави, та умови, що залежать безпосередньо від конфлікуючих сторін. На думку дослідника, до першої групи слід віднести доступні основи, на яких базується весь суспільний порядок та політична система країни: сприяння держави в залагодженні конфлікту між тими, хто сперечається, та створення правових умов для примирення². До другої групи він включає взаємне бажання опонентів залагодити конфлікт; наявність матеріально-правових чи процесуально-правових способів для примирення; відсутність конфлікту закону в їхніх діях; додержання правил та законних інтересів інших осіб під час примирення учасників суперечки³.

На нашу думку, аналізуючи поділ, який здійснив А.Н. Кузбагаров, а також виходячи з позиції сучасної ситуації в Україні, умови, що забезпечують середовище, в якому інститут урегулювання спору за участю судді може розвиватися та функціонувати на належному рівні, слід поділити на такі три групи: процесуальні, організаційно-методичні та суб'єктивні.

Першою групою є процесуальні умови. Під такими умови слід розуміти умови, що безпосередньо впливають із можливості застосування даного інституту лише в межах цивільного судочинства, адже скористатися перевагами процедури поза його межами, без прийняття справи до провадження суду, не вбачається можливим. Таким чином, усі передбачені законом умови реалізації права осіб на судовий захист у цивільному судочинстві стають опосередкованими процесуальними умовами вирішення спору за допомогою його врегулювання за участю судді. Так, до процесуальних умов застосування процедури врегулювання спору за участю судді слід віднести: а) належність спору до юрисдикції загальних судів щодо цивільних спорів; б) територіальна підсудність справи цьому суду; в) дотримання вимог щодо форми і змісту позовної заяви; г) цивільна процесуальна правосуб'єктність; д) сплата судового збору у відповідності до вимог законодавства; е) наявність належних повноважень представника з ведення цієї справи; ж) відсутність рішень суду по цій же справі, які унеможливають повторне звернення.

Наступну групу умов застосування процедури врегулювання спору за участю судді становлять організаційно-методичні умови. Під організаційно-методичними слід розуміти такі зовнішні умови, що сприяють розвитку процедури, стимулюють середовище до її застосування, організують матеріально-технічну й ресурсну забезпеченість. До даних умов слід віднести:

¹ Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: Аконті, 2005. Т. 3. С. 617.

² Кузбагаров А.Н. Примирение сторон по конфликтам частногоправового характера: дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс». СПб., 2006. С. 102–103.

³ Кузбагаров А.Н. Примирение сторон по конфликтам частногоправового характера: дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс». СПб., 2006. С. 103.

- а) безпосередню участь суду в процесі врегулювання спору за участю судді;
- б) політичний намір держави;
- в) наявність якісного, професійно підготовленого штату суддів, уповноважених на здійснення процедури;
- г) достатній рівень інформаційного забезпечення.

Сучасні реалії судочинства такі, що спроби вирішити цивільно-правовий спір повністю без залучення суду поки є зовсім неможливими, а отже, тільки у випадку, якщо безпосередню участь у подоланні суперечності бере суд, існує реальна можливість вирішити спір шляхом застосування альтернативного вирішення спорів. І тут впливає один із чинників, який має безпосередній вплив на поширення інституту врегулювання спору за участю судді в Україні та довіру суспільства до цієї процедури, – це правові традиції та національні особливості, що склалися в державі. Слід взяти до уваги, що у суспільстві поширений підхід до вирішення спорів, зумовлений правовою системою України, яка сформована під впливом романо-германської правової традиції. Саме романо-германська правова сім'я інтерпретує функції суду так, що безпосередньо судові органи володіють найбільшим обсягом повноважень щодо вирішення спорів, а отже, певний рівень довіри до судової гілки влади, авторитетність суддівського корпусу, якому відводиться домінуюча роль, є тією умовою, яка би позитивним чином вплинула на поширення врегулювання спору за участю судді в суспільстві⁴.

На ролі держави у запровадженні інституту врегулювання спору за участю судді наголошує французький дослідник, перший Почесний президент Касаційного суду Франції Гі Каніве. На його думку, наявність політичного наміру держави, що знаходить прояв у проведенні нею відповідної політики, спрямованої на врегулювання судових спорів шляхом застосування примирливої процедури, встановлення її переваг та визначення цілей, є одним з тих складників, що необхідні для здійснення інституціоналізації процедури⁵. Погоджуючись із даною думкою, ми можемо також констатувати, що можливості реального запровадження даного інституту напряду залежать від політичного устрою в країні, адже держава має допомагати створенню таких обставин, які б спонукали або до повністю незалежного вирішення цивільно-правових суперечок, або до подолання їх за участю сторонніх осіб, яким сторони, що конфліктують, могли б довіритись.

Наявність якісного, професійно підготовленого штату суддів, уповноважених на здійснення процедури, слід віднести до організаційно-методичних умов проведення врегулювання спору за участю судді, адже вона відображає готовність суддівського корпусу до застосування технології ведення переговорного процесу у вирішенні цивільно-правових спорів. На необхідності та доцільності спеціальної підготовки кадрів для реалізації технології альтернативного вирішення спорів зосереджують увагу у своїх працях такі науковці, як Н. Гайдук, О. Демидович та Г. Нікітчук^{6,7,8}. Також О. Борисова звертає увагу на те, що для створення дійової системи альтернативних способів вирішення спорів необхідною умовою є наявність фахівців⁹.

У свою чергу Н.М. Білик розглядала готовність фахівців до здійснення вищевказаних процедур через призму таких структурних компонентів:

- мотиваційного (передбачає сукупність мотивацій фахівця до вдосконалення рівня особистісної конфліктологічної готовності до розв'язання конфліктів різного роду, а також сформованість комунікативних умінь і поведінки в конфліктних ситуаціях);
- гносеологічного (включає наявність ґрунтовних знань із конфліктології, широкий світогляд, загальну освіченість із питань теорії конфлікту та практики розв'язання конфліктних ситуацій);

⁴ Gmurzyńska E. *Mediacija w sprawach cywilnych w amerykańskim systemie prawnym: zastosowanie w Europie i w Polsce*. Warszawa, 2007. S. 240.

⁵ Каніве Г. Проведення політики медиации в області гражданского права. Организационно-логистический подход. Рус.-фр. конф. по медиации, 30.09.2010 г. М., 2010. С. 5.

⁶ Гайдук Н. Формування змісту і навчально-методичного забезпечення підготовки посередників. Доповідь на конференції «Формування української моделі відновного правосуддя» (м. Київ, 11 лютого 2005 р.). Відновне правосуддя в Україні. № 3, листопад, 2005. URL: <http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/03/06-Vchymosya/030601.pdf>.

⁷ Демидович О.М. Професійна підготовка фахівців з медиції в університетах Іспанії: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2011. 20 с.

⁸ Нікітчук Г. Програма підготовки координаторів шкільних служб розв'язання конфліктів (шкільних служб примирення) у контексті 194 профілактики підліткової злочинності. Відновне правосуддя в Україні, 2008. № 2. С. 56-62.

⁹ Борисова Е.А. Российская процедура медиации: концепция развития. Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, Право. 2011. № 5. С. 18.

- операційного (базується на сформованих уміннях і навичках розв'язувати конфлікти, готовність застосовувати інноваційні стратегії);
- особистісного (опирається на сформовані якості особистості, які дозволяють професійно розв'язувати конфлікти)¹⁰.

Достатній рівень інформаційного забезпечення – це безпосередня умова для застосування процедури врегулювання спору за участю судді, що, як влучно акцентував увагу С.С. Білуга, відображає належний рівень її популяризації, ефективного інформування щодо переваг, наявності затвердженого регламенту проведення процедури, її документального оформлення¹¹.

Також Г. Каніве зосереджував увагу на важливості інформування суспільства задля досягнення успішної політики запровадження інститутів примирення. На його думку, інформація, що надається, повинна в доступній формі роз'яснювати, що являє собою процедура, наголошуючи на договірному її характері, наявності у сторін свободи вибору як у питанні звернення до неї, так і можливості будь-якої миті відмовитись від її проведення, а також в обов'язковій згоді кожної зі сторін з рішенням, що приймається за результатами процедури, відомостях про переваги та фінансові аспекти процедури¹².

Вважаємо, що для ефективного розвитку такої інституції, як врегулювання спору за участю судді, актуальним сьогодні є забезпечення доступу громадян до повної інформації стосовно здійснення даної процедури, її правових наслідків, відмінності від інших способів вирішення спорів. Цікавою з цього приводу є припущення М.Я. Поліщук, яка вважає найбільш ефективним способом забезпечення доступу до інформації про даний інститут врегулювання спорів – це його популяризація в засобах масової інформації. Адже вони мають значний вплив на суспільну думку та дозволяють швидко донести певні ідеї до широкої аудиторії¹³.

Поділяючи думки науковців, слід зазначити, що ігнорування інформаційного аспекту забезпечення процедури врегулювання цивільно-правових спорів за участю судді та нестворення умов доступності інформації щодо процедури може звести нанівець спроби законодавця щодо належного рівня її запровадження.

Третю групу умов становлять суб'єктивні умови, що виражають готовність суспільства до застосування під час вирішення цивільно-правових спорів таких способів їх подолання, які спрямовуються на досягнення взаємних порозумінь. Тобто дані умови залежать безпосередньо від сторін цивільно-правового спору, які так само впливають на процедуру врегулювання спору за участю судді та роблять все можливе задля активного пошуку рішення, врахування інтересів та мінімізації негативних наслідків спору. Такими умовами є:

- 1) добровільність – наявність мотивації та бажання у всіх учасників спору. Як зауважують самі судді-посередники, процедура врегулювання спору за участю судді може бути застосована до будь-якої категорії справ, єдина умова при цьому – бажання сторін урегулювати свій конфлікт альтернативним способом¹⁴. Таким чином, процедура врегулювання спору за участю судді базується на добровільній договірній основі, адже її застосування є лише правом, а не обов'язком сторони, метою використання якого є досягнення компромісу та збереження дружніх (партнерських) стосунків між учасниками цивільно-правового спору;
- 2) взаємність і взаємодія – примирення відбувається на основі взаємних поступок і може стосуватися лише прав і обов'язків сторін та предмету спору¹⁵. У свою чергу не можемо не погодитись із висловом З.В. Красіловської, яка у своїх наукових працях висловлює думку, що взаємодія – це життя,

¹⁰ Білик Н.М. Соціально-педагогічна технологія медіаторства у вирішенні конфліктів між молодшими підлітками : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. К. 2017. С. 123.

¹¹ Білуга С.С. Умови застосування процедури досудового врегулювання адміністративних спорів: зміст та перспективи їх нормативного врегулювання. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Випуск 6-2. Том 2. С. 126.

¹² Каніве Г. Проведение политики медиации в области гражданского права. Организационно-логистический подход. Рус.-фр. конф. по медиации, 30.09.2010 г. М., 2010. С. 8.

¹³ Поліщук М.Я. Передумови запровадження медіації як способу вирішення цивільно-правових спорів в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 3. С. 78.

¹⁴ Підписано угоду про співробітництво щодо впровадження медіації. URL: <http://www.voas.gov.ua/work/medats-ya/med-ats-ya-efektivne-vir-shennyu-konfl-kt-v/> Назва з екрану.

¹⁵ Сосюра О.О. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів. Часопис Академії адвокатури України. Том 7. № 25. 2014. С. 63.

а врегулювання спорів за допомогою примирливих альтернативних судочинства технік, в основні яких є плідна взаємодія учасників, є ознакою розвинутого, демократичного та цивілізованого суспільства з високою правовою культурою¹⁶;

- 3) зацікавленість – принципова готовність сторін до мирного врегулювання суперечностей шляхом досягнення згоди та застосування спільних дій;
- 4) відповідальність – кожен учасник на стадії підготовки до здійснення процедури врегулювання спору за участю судді усвідомлює необхідність представляти свої власні інтереси і брати відповідальність за результат процедури на самого себе, таким чином, відповідальність за подолання спору, на відміну від традиційного судового розгляду, із суду повертається до учасників справи, а посередник-суддя, діючи нейтрально щодо всіх сторін, лише підтримує їх під час конструювання способів подолання конфліктних ситуацій та відновлення «соціального миру»¹⁷.

Висновки. Отже, підсумовуючи, слід вказати, що аби успішно вдаватися до вирішення спору за допомогою процедури врегулювання за участю судді, необхідно дійти певного рівня розвитку як соціальної, так і правової культури населення, за якого взаємоповага, бажання допомогти, а не провчити, високий рівень довіри до суддівського корпусу стануть основоположним базисом. За наявності всіх об'єктивних умов практичної реалізації даного інституту, в разі поєднання зусиль із боку державної влади та представників громадськості, враховуючи особливості правової культури України, втілення інституту врегулювання спору за участю судді може дати позитивний результат.

Анотація

У статті сформульовано власне визначення врегулювання спору за участю судді, приділено увагу визначенню умов, що забезпечують ефективність застосування процедури врегулювання спору за участю судді за Цивільним процесуальним кодексом України. Розглянуто проблеми, які потребують вирішення для прискорення процесу запровадження даного інституту.

Summary

A definition of a dispute settlement with the participation of a judge is grounded in the article, attention is also devoted to the definition of the conditions to ensure the effectiveness of procedures to dispute settlement with the participation of a judge under the Civil Procedural Code of Ukraine. Urgent problems that need to be solved to accelerate the implementation of this institute is considered also.

Використана література:

1. Gmurzyńska E. *Mediacja w sprawach cywilnych w amerykańskim systemie prawnym: zastosowanie w Europie i w Polsce*. Warszawa, 2007. 424 s.
2. Ury W. *Getting Past No: Negotiating Your Way from Confrontation to Cooperation*. New York, 1993.
3. Білик Н.М. Соціально-педагогічна технологія медіаторства у вирішенні конфліктів між молодшими підлітками : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2017. С. 123.
4. Білуга С.С. Умови застосування процедури досудового врегулювання адміністративних спорів: зміст та перспективи їх нормативного врегулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 6–2. Том 2. С. 125–128.
5. Борисова Е.А. Российская процедура медиации: концепция развития. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, Право*. 2011. № 5. С. 18–30.
6. Гайдук Н. Формування змісту і навчально-методичного забезпечення підготовки посередників : доповідь на конференції «Формування української моделі відновного правосуддя» (м. Київ, 11 лютого 2005 р.). *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 3. Листопад. URL: <http://ucsg.org.ua/bulletin/Articles/03/06-Vchymosya/030601.pdf> (дата звернення: 10.10.2014).

¹⁶ Красіловська З.В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект: дис. кандидата наук з державного управління: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». Одеса. 2017. С. 150.

¹⁷ Ury W. *Getting Past No: Negotiating Your Way from Confrontation to Cooperation*. New York, 1993.

7. Демидович О.М. Професійна підготовка фахівців з медіації в університетах Іспанії : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2011.
8. Каніве Г. Проведение политики медиации в области гражданского права. Организационно-логистический подход. *Рус.-фр. конф. по медиации, 30.09.2010 г.* Москва, 2010. С. 5–14.
9. Красіловська З.В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект : дис. ... кандидата наук з державного управління : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». Одеса, 2017. 221 с.
10. Кузбагаров А.Н. Примирение сторон по конфликтам частноправового характера : дис. ... док. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс». Санкт-Петербург, 2006. 359 с.
11. Нікітчук Г. Програма підготовки координаторів шкільних служб розв'язання конфліктів (шкільних служб примирення) у контексті 194 профілактики підліткової злочинності. *Відновне правосуддя в Україні*. 2008. № 2. Вересень. С. 56–62.
12. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2005. Т. 3. 863 с.
13. Підписано угоду про співробітництво щодо впровадження медіації. URL: <http://www.voas.gov.ua/work/medats-ya/med-ats-ya-efektivne-vir-shennyu-konfl-kt-v/>
14. Поліщук М.Я. Передумови запровадження медіації як способу вирішення цивільно-правових спорів в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 77–80.
15. Сосюра О.О. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 25. Том 7. С. 59–65.

Valeriia Prushchak,

*Head of Legal Department, Assistant Lecturer,
Postgraduate Student of the Department of Civil Procedure
National University "Odessa Law Academy"*